JOURNAL OF UNIVERSAL SCIENCE RESEARCH

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

MULK HUQUQI VA BOSHQA ASHYOVIY HUQUQLARNI HIMOYA QILISHNING FUQAROLIK-HUQUQIY USULLARI

Yoqubov Bobur Bozor o'g'li

Surxondaryo viloyati Termiz davlat

universiteti Yuridik fakulteti

Yurisprudensiya yo'nalishi talabasi

Bo'riyev Odil Qobilovich

Yurisprudensiya yo'nalishi katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlarni himoya qilishning fuqarolik-huquqiy usullari O'zbekiston Respublikasi amaldagi qonunchiligi, huquqiy doktrina va sud amaliyoti asosida tahlil qilinadi. Maqolada vindikatsiya da'vosi, negator da'vo, mulk huquqini tan olish haqidagi da'vo, mulkni xatlovdan (ro'yxatdan) chiqarish haqidagi da'vo, zararni qoplash hamda boshqa himoya usullarining huquqiy mohiyati, qo'llash shartlari va o'zaro farqlari yoritiladi. Shuningdek, mamlakatimizda xususiy mulk daxlsizligini ta'minlashga qaratilgan islohotlar, Davlat rahbarining bu boradagi qarashlari hamda fuqarolik huquqi fani vakillarining ilmiy fikrlari tahlil etilib, qonunchilikni takomillashtirishga oid taklif va xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: mulk huquqi, ashyoviy huquqlar, himoya usullari, vindikatsiya da'vosi, negator da'vo, vijdonli egallovchi, xususiy mulk daxlsizligi, da'vo muddati, zararni qoplash, fuqarolik kodeksi.

Kirish

Mulk munosabatlari har qanday jamiyat iqtisodiy tizimining poydevori hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida shaxsning o'z mulkiga nisbatan huquqlari qanchalik ishonchli himoya qilinsa, tadbirkorlik faolligi, investitsiyaviy muhit va fuqarolarning

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

huquqiy ishonchi shunchalik mustahkam bo‘ladi. Shu bois mulk huquqini himoya qilish masalasi nafaqat fuqarolik huquqining, balki umuman huquqiy davlat qurilishining muhim shartlaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o‘z nutqlarida xususiy mulk daxlsizligi va mulkdorlarning huquqlari kafolatlanishi yangi O‘zbekistonning iqtisodiy taraqqiyoti uchun asosiy shartlardan biri ekanini bir necha bor ta’kidlagan. Davlat rahbari qarashlarining mazmuni shundan iboratki, mulkdor o‘z mulkiga ishonch bilan egalik qilmas ekan, uni ko‘paytirishga, ishlab chiqarishni kengaytirishga va yangi ish o‘rinlari yaratishga intilmaydi. Mazkur g‘oya «Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi» hamda 2023-yilda qabul qilingan Konstitutsiyada ham o‘z ifodasini topgan: unda xususiy mulk daxlsizligi va uning davlat tomonidan himoya qilinishi mustahkamlab qo‘yilgan.

Shunga qaramay, amaliyotda mulk huquqining buzilishi bilan bog‘liq nizolar, ayniqsa ko‘chmas mulkka doir bahslar, mulkni qonunga xilof ravishda egallash, vijdonli xaridorlar huquqlarini himoya qilish va bitimlarning haqiqiy emasligi oqibatlarini qo‘llash masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi — mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlarni himoya qilishning fuqarolik-huquqiy usullarini tizimli tahlil qilish, ularning qo‘llanilish shartlarini aniqlash va mavjud muammolarga yechim taklif etishdir.

Asosiy qism

1. Ashyoviy huquqlar himoyasi tushunchasi va huquqiy asoslari

Huquqni himoya qilish deganda huquqi buzilgan yoki bahslashilayotgan shaxsning buzilgan huquqini tiklash, huquq buzilishiga barham berish yoki uni buzilishidan ogohlantirishga qaratilgan, qonunda nazarda tutilgan choralar tizimi tushuniladi. Ashyoviy huquqlar — mulk huquqi, xo‘jalik yuritish huquqi, operativ boshqarish huquqi, yer uchastkasidan foydalanish huquqi, servitut va boshqalar — ashyoga nisbatan to‘g‘ridan-to‘g‘ri, uchinchi shaxslarning ishtirokisiz amalga oshiriladigan mutlaq huquqlardir. Mutlaq huquqning xususiyati shundaki, unga nisbatan majburiyatli shaxs — barcha boshqa shaxslar bo‘lib, ular huquq egasining huquqlarini buzmaslikka majburdir.

Mulk huquqini himoya qilishning asosiy huquqiy manbalari quyidagilardir:

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — xususiy mulk daxlsizligini va uning davlat himoyasida ekanini, mulkdan faqat qonunda belgilangan hollarda va tartibda, oldindan va teng qiymatli kompensatsiya to‘langan holda mahrum etish mumkinligini mustahkamlaydi;
- O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi — mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlarni himoya qilishga bag‘ishlangan maxsus normalarni (taxminan 227–231-moddalar) hamda fuqarolik huquqlarini himoya qilishning umumiy usullarini (11-modda) belgilaydi;
- Fuqarolik protsessual va Iqtisodiy protsessual kodekslar — himoya vositalarining protsessual shakllarini tartibga soladi;
- «Mulkchilik to‘g‘risida»gi, «Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi qonunlar hamda boshqa maxsus qonun hujjatlari.

Fuqarolik kodeksining umumiy qoidalariga ko‘ra, fuqarolik huquqlarini himoya qilish huquqni tan olish, huquq buzilishidan oldingi holatni tiklash, huquqni buzadigan yoki buzilish xavfini tug‘diradigan harakatlarning oldini olish, majburiyatni natura shaklida bajarishga majburlash, zararni qoplash, jarima (neustoyka) undirish, bitimning haqiqiy emasligi oqibatlarini qo‘llash kabi usullar orqali amalga oshiriladi. Mulk huquqi himoyasida bu usullar maxsus da’volar shaklida namoyon bo‘ladi.

2. Vindikatsiya da’vosi: mulkni o‘zgalar qonunga xilof egallab turgan joyidan talab qilib olish

Vindikatsiya (lot. *vindicatio* — talab qilish, himoya qilish) — eng qadimiy va eng samarali ashyoviy-huquqiy himoya usullaridan biri bo‘lib, Rim huquqidan meros bo‘lib o‘tgan. Uning mohiyati: egalik huquqidan mahrum bo‘lgan mulkdor o‘z mulkini uni qonuniy asossiz egallab turgan har qanday shaxsdan qaytarib olishni talab qilishidir.

Rossiyalik taniqli sivilist E.A. Suxanov vindikatsiya da’vosini «egalikdan mahrum bo‘lgan mulkdorning egalik qilmaydigan shaxsga nisbatan ashyoni qaytarib berish haqidagi da’vosi» sifatida ta’riflaydi va uni mulk huquqini himoya qilishning markaziy vositasi deb hisoblaydi. A.P. Sergeyev va Yu.K. Tolstoy kabi olimlar ham vindikatsiyani ashyoviy huquqiy himoyaning asosiy usuli, majburiyat-huquqiy da’volardan farqli

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

o‘laroq, mutlaq huquqdan kelib chiqadigan da’vo deb ta’kidlaydi. O‘zbekistonlik olimlar, jumladan, H.R. Rahmonqulov va O. Oqyulov ham fuqarolik huquqi bo‘yicha darsliklarda vindikatsiya da’vosining aynan ashyoviy huquq himoyasiga xosligini ko‘rsatib o‘tadi.

Vindikatsiya da’vosini qo‘llash uchun quyidagi shartlar mavjud bo‘lishi lozim:

1. da’vogar ashyoning mulkdori bo‘lishi yoki qonunda nazarda tutilgan boshqa ashyoviy huquq (masalan, xo‘jalik yuritish huquqi) asosida egalik qilishi;
2. ashyo da’vogarning egaligidan chiqib ketgan bo‘lishi (yo‘qotilgan, o‘g‘irlangan, qonunga xilof ravishda tortib olingan va hokazo);
3. ashyo natura shaklida saqlanib qolgan va **individual belgilariga ko‘ra** aniqlanishi mumkin bo‘lishi (jinsiy belgilar bilan aniqlanadigan ashyolarga nisbatan vindikatsiya qo‘llanilmaydi);
4. ashyo javobgarning qonuniy asossiz egaligida bo‘lishi.

Vindikatsiya da’vosining eng murakkab jihati — ashyoni mulkdorning irodasi bilan yoki irodasiga qarshi chiqib ketgani va uni **vijdonli** yoki **vijdonsiz** egallovchi qo‘lga kiritganiga qarab ushbu da’voning qo‘llanilish doirasidir.

Vijdonsiz egallovchi — ashyoni olayotganda uning egasi bo‘lmagan, ya’ni ashyoni boshqa shaxsga topshirish huquqiga ega bo‘lmagan shaxsdan olganini bilgan yoki bilishi lozim bo‘lgan shaxs. Bunday egallovchidan mulkdor ashyoni har qanday holatda qaytarib olishi mumkin.

Vijdonli egallovchi — ashyoni olganda uning bunday huquqqa ega bo‘lmagan shaxsdan olganini bilmagan va bilishi lozim bo‘lmagan shaxs. Bunday holatda qonun ikki manfaat — mulkdor manfaati va fuqarolik muomalasi barqarorligi o‘rtasida muvozanat o‘rnatadi:

- agar ashyo **haq evaziga** olingan bo‘lsa, mulkdor uni faqat ashyo yo‘qotilgan, o‘g‘irlangan yoki mulkdorning irodasidan tashqari boshqa yo‘l bilan egaligidan chiqib ketgan hollarda qaytarib olishi mumkin;
- agar ashyo **tekinga** olingan bo‘lsa, mulkdor uni har qanday holatda qaytarib olishga haqli.

Bu qoida muomala barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Biroq ko‘chmas mulk va davlat ro‘yxatidan o‘tkaziladigan boshqa mulklar bo‘yicha nizolarda vijdonli xaridor

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

huquqlari va asl mulkdor huquqlarining nisbatini aniqlash sud amaliyotida eng bahsli masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Sudlar odatda xaridor ashyo ro‘yxatdan o‘tgan huquqlarga ishonib bitim tuzganini, ya’ni ehtiyotkorlik choralarini ko‘rganini tekshiradi.

Vindikatsiya bilan bog‘liq muhim masalalardan yana biri — **hisob-kitob** masalasidir. Mulkdor ashyoni qaytarib olayotganda egallovchi vijdonli yoki vijdonsizligiga qarab ashyodan foydalanish natijasida olingan daromadlar, ashyoga qilingan zarur xarajatlar va ashyo qiymatining pasayishi yuzasidan o‘zaro hisob-kitob qilinadi. Vijdonli egallovchi ashyoni olgan paytidan boshlab, vijdonsiz egallovchi esa ashyoni olgan paytidan boshlab olinishi lozim bo‘lgan barcha daromadlarni qaytarishga majbur, vijdonli egallovchi esa ashyoga qilgan zarur xarajatlarini mulkdordan qoplashni talab qilishi mumkin.

3. Negator da’vo: huquq buzilishini bartaraf etish

Agar mulkdor ashyoga egalik qilishda davom etayotgan bo‘lsa-yu, biroq egalik qilishga, undan foydalanishga yoki uni tasarruf etishga uchinchi shaxslar tomonidan to‘siq yaratilayotgan bo‘lsa, mulkdor **negator da’vo** (lot. *actio negatoria* — inkor etuvchi da’vo) bilan murojaat qiladi. Bunda mulkdor egalikdan mahrum bo‘lmaydi, shu bois uning da’vosi ashyoni qaytarishga emas, balki huquq buzilishiga barham berishga qaratiladi.

Negator da’voga misol: qo‘shnining mulkdorning yer uchastkasi chegarasidan o‘tib qurilish qilishi, ko‘chmas mulkdan foydalanishga to‘sqinlik qiladigan inshoot qurishi, chiqindi yoki zarar yetkazuvchi omillarni mulkdor uchastkasiga o‘tkazishi, mulkdorning mol-mulkidan foydalanishga to‘sqinlik qiladigan vaziyat yaratilishi.

Negator da’voning vindikatsiyadan farqli xususiyatlari quyidagilardir:

- da’vogar ashyoga egalik qilishda davom etadi;
- huquq buzilishi mulkdorning egalik huquqini yo‘qotishi bilan bog‘liq emas;
- huquq buzilishi uzluksiz davom etadigan xarakterga ega bo‘lishi mumkin; shu sababli bunday da’vo uchun cheklov muddati odatda qo‘llanilmaydi, buzilish davom etayotgan ekan, mulkdor istalgan vaqtda murojaat qilishi mumkin;
- da’vo ob’ekti — huquq buzilishini bartaraf etish talabidir, ya’ni javobgar to‘siq yaratayotgan harakatlarni to‘xtatishi yoki ularning oqibatlarini yo‘qotishi lozim.

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

Negator da’voning shartlari: (a) da’vogar mulkdor yoki boshqa qonuniy egallovchi bo‘lishi; (b) buzilish mavjud bo‘lishi yoki real xavf tug‘ilishi; (c) buzilish mulkdorning egaligidan mahrum etish bilan bog‘liq bo‘lmasligi; (d) buzilish qonunga xilof bo‘lishi, ya’ni javobgarning bunday harakatlari uchun qonuniy asos bo‘lmasligi.

4. Mulk huquqini tan olish haqidagi da’vo va mulkni xatlovdan chiqarish da’vosi

Mulk huquqini tan olish haqidagi da’vo (aniqlovchi, tasdiqlovchi da’vo) mulkdorning huquqi bahslashilayotgan yoki boshqa shaxslar tomonidan tan olinmayotgan hollarda qo‘llaniladi. Masalan, ro‘yxatga olinmagan qurilish yoki o‘zboshimchalik bilan qurilgan inshootni, meros bo‘yicha o‘tgan mol-mulkni, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi mulk nizolarini hal qilishda ushbu da’vo muhim ahamiyatga ega. Bunday da’voning ma’nosi — majburlash emas, balki sud tomonidan huquqning mavjudligini rasmiy tasdiqlash va shu orqali noaniqlikka barham berishdir. Sud qarori qonuniy kuchga kirgach, u davlat ro‘yxatidan o‘tkazish uchun asos bo‘ladi.

Mulkni xatlovdan (ro‘yxatdan) chiqarish haqidagi da’vo — mulkdor bo‘lmagan, biroq mol-mulki boshqa shaxsning qarzi uchun xatlangan shaxslar tomonidan qo‘llaniladi. Agar ijro hujjati bo‘yicha qarzdorning mol-mulki sifatida uchinchi shaxsga tegishli mol-mulk xatlansa, mazkur shaxs xatlovni bekor qilish va mol-mulkni ro‘yxatdan chiqarishni talab qilishga haqli. Bu da’vo ijro jarayonida uchinchi shaxslarning ashyoviy huquqlarini himoya qilishning muhim kafolati bo‘lib, sud ijrochilari faoliyatining qonuniyligi ustidan nazoratni ham ta’minlaydi.

5. Bitimning haqiqiy emasligi oqibatlari, zararni qoplash va boshqa usullar

Mulkdorning irodasiga zid ravishda tuzilgan yoki qonunga xilof bitimlar tufayli mulk huquqi buzilgan bo‘lsa, mulkdor bitimni haqiqiy emas deb topish va **restitutsiya** (tomonlarni dastlabki holatga qaytarish) talabi bilan sudga murojaat qiladi. Bunda har bir tomon bitim bo‘yicha olganini qaytarishi shart, natura shaklida qaytarish imkonsiz bo‘lsa, uning qiymati pul bilan qoplanadi. Bitimning haqiqiy emasligi oqibatlari bilan vindikatsiya o‘rtasidagi nisbat ilmiy doirada hamon munozarali: ayrim olimlar (masalan, K.I. Sklovskiy) ashyo uchinchi shaxsga o‘tib ketgan hollarda mulkdor vindikatsiya da’vosi bilan chiqishi, bitim tomoni bo‘lgan shaxsga nisbatan esa restitutsiya talabini

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

qo‘yishi lozimligini ta’kidlaydi. Bu fikr ashyoviy va majburiyatli himoya vositalarini o‘zaro farqlash zarurligini ko‘rsatadi.

Mulkdorga ashyoni qaytarish yoki huquq buzilishini bartaraf etish bilan bir qatorda, buzilish natijasida yetkazilgan zararni qoplash ham talab qilish huquqi beriladi. Zararni qoplash — fuqarolik-huquqiy javobgarlikning bir ko‘rinishi bo‘lib, uning uchun odatda zarar, huquqbuzarlik, ular o‘rtasidagi sababiy bog‘liqlik va aybning mavjudligi (qonunda nazarda tutilgan hollarda ayb talab qilinmaydi) shart hisoblanadi. Zarar real zarar va boy berilgan foydani o‘z ichiga oladi.

Bundan tashqari, egallovchining huquqini himoya qilish alohida e’tiborga loyiq: egallovchi mulkdor bo‘lmasa ham (masalan, ijarachi, saqlovchi), o‘z egaligini mulkdorning o‘zidan boshqa shaxslarning, shu jumladan mulkdorning ham qonunga xilof harakatlaridan himoya qilishga haqli. Bu ashyoviy huquqlar tizimida egalik himoyasi alohida qadriyat ekanini ko‘rsatadi.

Shuningdek, qonun mulkdorlarga **o‘zini himoya qilish** huquqini ham beradi: zarurat darajasidan oshib ketmagan holda mulkdor o‘z mulkini o‘zboshimchalik harakatlariga qarshi o‘z kuchi bilan himoya qilishi mumkin. Biroq o‘zini himoya qilishning ko‘lami huquq buzilishining xarakteriga mos bo‘lishi, aks holda u o‘zi huquqbuzarlikka aylanishi mumkin.

6. Da’vo muddati va isbotlash yuki

Mulk huquqini himoya qilishda da’vo muddati alohida o‘rin tutadi. Fuqarolik kodeksiga ko‘ra, umumiy da’vo muddati uch yil bo‘lib, u shaxs o‘z huquqining buzilganini bilgan yoki bilishi lozim bo‘lgan kundan boshlab hisoblanadi. Vindikatsiya da’vosi umumiy muddat doirasida taqdim etiladi, negator da’vo esa, yuqorida ta’kidlanganidek, buzilish davom etayotgan ekan, da’vo muddati bilan cheklanmaydi. Muddat o‘tib ketgan taqdirda ham egallovchi o‘z mulkiga yuqori darajada egalik qilgan bo‘lsa, qonunda nazarda tutilgan **olish muddati (qayd etilgan egalik)** institutining shartlari mavjudligida mulk huquqini qo‘lga kiritishi mumkin.

Isbotlash yuki: vindikatsiya da’vosida da’vogar o‘z mulk huquqini, ashyo javobgarning egaligida ekanini va ashyoning individual belgilarini isbotlashi lozim. Javobgar esa o‘z

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

egaligining qonuniy asosini (yoki vijdonli egallovchi ekanini) isbotlaydi. Huquqiy aniqlik uchun ko‘chmas mulk huquqlarining davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi, kadastr hujjatlarining mavjudligi isbotlashni sezilarli darajada yengillashtiradi.

7. Muammolar va takomillashtirish yo‘nalishlari

Amaliyot tahlili quyidagi muammolarni ko‘rsatadi:

- vijdonli xaridor tushunchasi va uning ehtiyotkorlik majburiyatining mezonlari qonunda yetarlicha aniq belgilanmagan, bu sud amaliyotida bir xil bo‘lmagan yondashuvlarga olib keladi;
- ko‘chmas mulk ro‘yxatidan ko‘chirma ma’lumotlarining ishonchliligi prezumpsiyasi (ro‘yxatga ishonish tamoyili) to‘liq mustahkamlanmagan;
- vindikatsiya va restitutsiya da’volari o‘rtasidagi chegara amaliyotda ko‘pincha noaniq qoladi;
- sud ijrosi jarayonida uchinchi shaxslar mol-mulkining xatlanishi holatlari uchrab turadi;
- xususiy mulkni davlat ehtiyojlari uchun olib qo‘yishda kompensatsiya to‘lash tartibi va muddatlari bo‘yicha nizolar kuzatiladi.

Bu muammolarni hal etish uchun: (1) Fuqarolik kodeksining ashyoviy huquqlar bo‘yicha normalarini ro‘yxatga ishonish tamoyilini mustahkamlagan holda takomillashtirish; (2) Oliy sud tomonidan vijdonli egallovchi masalalari bo‘yicha aniq tushuntirishlar berilishi; (3) mulkdorlar uchun elektron ro‘yxat va kadastr tizimlari shaffofligini oshirish; (4) davlat ehtiyojlari uchun mulkni olib qo‘yishda oldindan va teng qiymatli kompensatsiya kafolatini amalda ta’minlash maqsadga muvofiq.

Xulosa

Mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlarni himoya qilish fuqarolik huquqining markaziy institutlaridan biri bo‘lib, uning samaradorligi nafaqat fuqarolarning shaxsiy manfaatlarini, balki mamlakat iqtisodiy barqarorligi va investitsiyaviy jozibadorligini belgilaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston qonunchiligi mulkdorlarga keng qamrovli himoya vositalarini — vindikatsiya, negator da’vo, huquqni tan olish, xatlovdan

ISSN (E): 2181-4570 VOLUME-4, ISSUE-11 CROSSREF Prefix: 10.66301

chiqarish, bitimning haqiqiy emasligi oqibatlarini qo‘llash va zararni qoplash — taqdim etadi. Ular o‘zaro bir-birini to‘ldirib, ashyoviy huquqlar himoyasining yaxlit tizimini tashkil etadi.

Biroq vijdonli xaridor huquqlari, ro‘yxatga ishonish tamoyili, himoya usullarini to‘g‘ri tanlash va ularning o‘zaro nisbati bo‘yicha qonunchilik va sud amaliyotini yanada takomillashtirish zarur. Davlat rahbari ta’kidlaganidek, xususiy mulk daxlsizligini ta’minlash yangi O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi uchun beqiyos ahamiyatga ega. Shu bois mulk huquqini himoya qilishning fuqarolik-huquqiy mexanizmlarini mustahkamlash kelgusida ham ustuvor vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil yangi tahrir). — Toshkent: «O‘zbekiston», 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (1-qism). — Toshkent, 1996 (amaldagi tahrir).
3. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi va Iqtisodiy protsessual kodeksi (amaldagi tahrir).
4. «Mulkchilik to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni; «Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (amaldagi tahrir).
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: «O‘zbekiston», 2021.
6. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlisga Murojaatnomalari (2018–2025-yillar) hamda «Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (2022–2026-yillar)» to‘g‘risidagi Farmon.
7. Rahmonqulov H.R. Fuqarolik huquqi. Darslik. — Toshkent: TDYU nashriyoti.
8. Oqyulov O. Fuqarolik huquqi (Umumiy qism, ashyoviy huquq bo‘limlari). — Toshkent.
9. Suxanov E.A. Veshnoe pravo. — Moskva: Yurist, 2017.
10. Sergeyev A.P., Tolstoy Yu.K. Grajdanskoe pravo. 1-tom. — Moskva: Prospekt.
11. Sklovskiy K.I. Sobstvennost v grajdanskom prave. — Moskva: Delo, 2008.